

СПОГАДИ, МЕМУАРИ

ПОЛТАВСЬКИЙ ДІАРІЙ (витяги із щоденника священика Смоландського кавалерійського полку Йюхана Шемана за 1708 – 1709 рр.)

Від перекладача

Йюхан Шеман народився 1677 року в місті Нортел'є (Norrtälje) у родині судового засідателя Олафа Шемана (Olaf Siöman) та Інґрід Норман (Ingrid Norman). У віці 12 років Йюхан відправився до міста Уппсали (Uppsala), де він поступово, як і багато інших, захопився теологією, що з часом привело його до професії священика. У серпні 1704 року, через місяць після одруження, він опинився на посаді проповідника у лейб-гвардії кінному полку Карла Крейца (Carl Gustaf Creutz). Пройшовши разом із своїми братами-каролінами [1] через усі негоди Великої Північної війни, він, після катастрофи під Полтавою, потрапив до російського полону поблизу Переволочної. Довгі 12 років провів Йюхан Шеман на чужині, виконуючи обов'язки лютеранського пастора громади військовополонених шведів у Москві. Після підписання Ніштадського миру 1721 р. він повернувся до Швеції, де його зустріла дружина, що чекала на нього довгих 17 років. Незабаром Йюхан отримав пасторат Б'єрке (Björkö) в повіті Єстра (Östra), де у нього народився син Олаус, що з часом стане дияконом. Йюхан Шеман помер 1738 року у віці 61 рік. Його щоденник, що являє собою маленьку книжечку октавного формату, [2], був знайдений у архівному відділі бібліотеки землі Смоланд в місті Векше. Частина щоденника, що відноситься до подій 1708-1709 рр., була надрукована невеликим накладом у вигляді брошури (32 стор.) у місцевій друкарні в 1993 році.

Щоденник військового священика Смоландського кавалерійського полку Йюхана Шемана являє собою досить інформативне джерело даних про події Великої Північної війни в Польщі, Білорусі та в Україні. Автор, поза всяким сумнівом, може бути віднесений до найосвіченіших представників шведського армійського духовенства початку XVIII ст. Внаслідок цього лексичний запас Йюхана Шемана досить багатий. У документі часто трапляються слова і словосполучення, що їх використовували в XVI – XVIII ст., для перекладу яких був використаний Шведський академічний інтернет-словник (Svenska Academiens Ordbok www.saob.se). Автор щоденника часто вживав вирази і окремі слова, запозичені з латинської мови. У зв'язку з військовою тематикою щоденника у ньому багато слів німецького походження. Слід також зазначити, що Йюхан Шеман досить вільно поводився з граматиною шведської мови початку XVIII ст., що істотно ускладнило збереження смислового і емоційного змісту документа. Не дуже шанобливо автор ставився і до орфографії тогочасної шведської мови, що призводило іноді до необхідності пошуку правильного написання слів, щоб переклад максимально відповідав смислового змісту запису щоденника. Ще одна проблема, яка виникла в процесі перекладу, пов'язана з пошуком відповідності назв населених пунктів у Польщі, Білорусі та Україні, що зустрічаються в щоденнику, і сучасних назв цих населених пунктів. Там, де не вдавалося знайти відповідність між назвами, що їх вживав Йюхан Шеман і сучасними назвами міст, сіл і річок, вказано припущення перекладача зі знаком запитання, а за відсутності припущення – тільки знак запитання. Знак запитання позначає також ті записи щоденника, сенс яких важко зрозуміти, незважаючи на те, що вони перекладені достатньо близько до оригіналу. Трьома символами тире (---) позначені місця щоденника, що вміщують лише дати і назви населених пунктів, котрі шведські упорядники визнали за доцільне не включати до видання. Для полегшення розуміння деяких речень щоденника до тексту додані стислі коментарі, помічені ініціалами перекладача (– О.Б.). Імена і прізвища командирів шведської і російської армій, державних

діячів і духовенства подані в тексті українською мовою, а також мовою оригіналу.

При перекладі фрагментів щоденника священика Смоландського кавалерійського полку Йюхана Шемана велику допомогу надали: Бенгт Юзелиус (Bengt Uselius, Åbo, Finland), Ейнар Літ (Einar Lyth, Skyllberg, Sweden), Патрік Нільссон (Partik Nilsson, Stockholm, Sweden).

Олег БЕЗВЕРХНІЙ

1708 рік

[Січень 1708 р.]

1 січня. Проїшли повз Gussin (Gostynin, Polska?) на Lupsin (Lucien, Polska?). Марш був недовгий, але було не дуже приємно, що зустріли Новий рік у дорозі. Гарний початок нового року. Кожен хоче знати, що на нас чекає в подальшому. Проїшли 3 милі.

2 січня. Переправилися через Віслу біля Брвильно (Brwilno, Polska) і Плоцька (Plozk, Polska) там, де на річці не було ні заторів, ні мілин і пішли на Prakasin (Brochocin, Polska?). Проїшли 3 милі.

[Травень 1708 р.]

12 травня. Загинув майор Карл Піпер (Carl Piper), котрий завжди прихильно ставився до мене. Я, разом з багатьма, широ сумував з приводу його смерті.

18 травня. Поховали згаданого майора у Воровіце (Worowice, Polska).

19 травня. Загинув Ніколаус Сігрут (Nicolaus Segeroth) у Воровіце.

22 травня. Я відспівував його також, у Воровіце.

29 травня. Почалися бойові дії під Лозицею (Lozice, Polska).

[Червень 1708 р.]

9 червня. Відправилися ми до Тростенцю (с. Великий Тростенець Мінської обл. респ. Білорусь). Проїшли півтори милі.

30 червня. Переправилися через річку Odzvas(?) біля Bialimså (?) і пішли на Lubiani (м. Любань Мінської обл. респ. Білорусь?). Того ж дня росіяни відкрили вогонь по наших волохах біля Haluzen(?). Проїшли 2 милі.

[Липень 1708 р.]

1 липня. Проїшли 1 милію до Skivara(?)

4 липня. Відбулася битва з московітами біля міста Головчин і проходу через річку Вабич з боку Могильова. Битва почалася о 3 годині ранку і тривала до 8 години. Правим флангом супротивника командував генерал Ренн (Carl Ewald Rönne), із ним були 8 драгунських, 6 кавалерійських полків і 9 полків піхоти, по яких ми завдали удару. Резервом знову командував генерал Флуг (Гейхард Карлович Флуг, Пфлуг нім. Pflugk), у котрого було 5 полків кавалерії і 9 полків піхоти. Разом – 33000 чоловік.

Лівим флангом росіян командував фельдмаршал-лейтенант Гольц (Генріх фон дер Гольц нім. Heinrich von der Goltz), під командою якого було 10 драгунських полків і 4000 калмиків. За ними знаходився генерал Репнін з 9 полками піхоти. Крім того, у росіян були три полки драгун під командою принца Дармштадтського (принц Фрідріх Гессен-Дармштадтський нім. Friedrich von Hessen – Darmstadt) і кілька полків під командуванням Меншикова були на підході. Разом – 26000. Загальна кількість росіян – 59000 чоловік.

При такій великій кількості військ супротивника ми змогли швидко пройти через важкий прохід (через заболочену річку Вабич. – **О.Б.**) і протистояти ворогові.

Там була наша піхота: 1) королівська гвардія, що прийняла на себе найбільший вогонь ворога, 2) Далекарлійський полк, 3) Вестманландський полк, 4) Упландський полк і 5) Остготський полк.

Наша кавалерія: королівські драбанти, лейб-драгуни, гвардія, Смоландський і Остготський кавалерійські полки. Вогонь був настільки сильний, що подібного не пригадають ті, хто брав участь у багатьох битвах. Його Королівська Величність був у пішому строю і командував лівим флангом. Нам не залишалося нічого іншого, окрім як дуже міцно попрацювати над ворогом, тим більше, що на один наш штандарт до-

водилося п'ять ворожих. Крім того, у супротивника була зручна позиція і гарний ретраншемент (добротні шанці).

Втрати супротивника становили 4000 вбитих, серед них – генерал фон Швенден (Швенден нім. Wilhelm von Schweden) і Голіцин (?). Серед поранених – генерал фон Дельден (?), Івановець (?), генерал Шамбер (?) і полковник Рооп (?).

Втрати з нашого боку :

на полі бою загинуло 265 чоловік, серед яких: генерал-майор Врангель (Wrangel), квартир'єр Ваттранг (Wattrang), генерал-ад'ютант Клас Хьєрта (Class Hierta), 8 драбантов, три капітани і ротмістри, полковий квартир'єр, 5 лейтенантів і два фенрики.

Поранено 828 чоловік, серед них: полковник гвардії Поссе (Posse), полковники Ульфспарре (Ulfsparre) і Врангель (Wrangel), майори Штернхек (Stiernhök) і Грісбек (Grisback), 33 драбанти, 20 капітанів і ротмістрів, 18 лейтенантів, 27 корнетів і фенриків.

Під час цього бою я майже осліп від каміння і пилу, що його піднімали у повітря коні, але, Слава Богу, все минуло через кілька днів. Ми захопили 12 артилерійських позицій, у кожній з яких було по 2 мортири, ще двоє литавр і два кавалерійські штандарти. Полонені: 1 майор і кілька десятків солдатів.

Ми віддали хвалу нашому Господові за цю дивовижну перемогу, тому самому Господові, до якого ми звертаємо наші молитви, що йдуть із глибини серця, про збереження наших життів у цьому довгому поході!!!

6 липня. Пройшли 3 милі до Княжиців (с. Княжиці Могильовського р-ну Могильовської обл., респ. Білорусь).

8 липня. Рухалися до Могильова на річці Дніпро, приємне і красиве місце в мирний час. Тут шведська армія почала відчувати брак їжі. Ми платимо 2 кароліни [3] за буханець хліба.

9 липня. О 1 годині дня сталася гроза із страшним громом.

[на полях] 22 липня. Померла моя благословенна матінка.

[Серпень 1708 р.]

21 серпня. Рухалися до Черикова (м. Чериков Могильовської обл., респ. Білорусь) на річці Сож, де росіяни розташувалися на протилежному березі річки і відкрили сильний вогонь по нашій гвардії.

31 серпня. О 3 годині ранку росіяни підняли тривогу (атакували. – **О.Б.**) там, де знаходилися Остготський кінний, Йенчепингський, Вестготський і Вестерботтенський піші полки, що не пройшло без великих (?) втрат з нашого боку, всього 6 з 700 чоловік були убиті або поранені. З іншого боку, більш ніж достатньо ворогів залишилося лежати на місці, де була битва.

[Вересень 1708 р.]

10 вересня. Рухалися до Сабожу (Säbos?), де ворог нас уже очікував, але був відкинутий на 2 милі до Старишів (с. Великі Стариші Монастирщинського р-ну Смоленської обл., РФ) на російському кордоні. Наша кавалерія втомилася від довгого і важкого переслідування супротивника і, до того ж, наближався вечір, що ускладнювало її просування. Коли почали переслідувати ворога, Король вирішив зупинитися і повернутися до місця, де знаходилася піхота і де ми залишили багаж. У півмилі від уже згаданого села Сабож знаходиться місто Мигновичі (с. Мигновичі Монастирщинського р-ну Смоленської обл., РФ), яке вже відноситься до Росії. Пройшли 2 милі.

11 вересня. По тій самій дорозі з усією армією рухалися до Старишів. Біля цього села починається Росія, і я був увечері на кордоні. Пройшли 2 милі.

20 вересня. Пройшли повз Кричева (м. Кричев Могильовської обл., респ. Білорусь) і переправилися через річку Сож. Усього пройшли 1,5 милі. Там почався великий і небезпечний ліс. У Кричевському замку були великі запаси горілки, що її московіти там зберігали. Вона стала в пригоді шведським солдатам, тим більше, що такий напій був досить рідкісним у таборі. Що ж до гарного хліба, то він закінчується. Звідсіля наша

армія рушила далі вже кількома колонами. Нашою колоною командував генерал-майор Крейц.

[Жовтень 1708 р.]

13 жовтня. Рухалися на Яскевичі (с. Яскевичі Гродненської обл., респ. Білорусь). Пройшли 2 милі.

Тепер забезпечення солдатів трохи поліпшилось, лише сіль ніяк не вдається дістати, а без неї доводиться їсти тільки свіже м'ясо (оскільки не можна його засолити).

[Листопад 1708 р.]

2 листопада. Загинув відомий підполковник Йон Столхаммер (Jon Stålhammar).

4 листопада. Відспівував покійного. Перше послання св. апостола Павла до коринтян, глава 15 вірш 32:

За міркуванням людським, коли я боровся із звірами в Ефесі, яка мені користь, якщо мертві не воскресають? Будемо ж їсти і пити, бо завтра помremo!

5 листопада. Рухалися до Мезина (с. Мезин Коропського р-ну Чернігівської обл.), де нам довелося лежати у відкритому полі в лютий мороз. Переправилися через Десну біля Царівки [с. Вільне (до 1918 р. – Царівка) Коропського р-ну Чернігівської обл.], де ворог спробував нас відтіснити від переправи, але його хоробро відкинули Вестманландський і Вестерботтенський піхотні полки. Ще нам добре допомогла наша артилерія. Генерал-майор Стакельберг (Bernt Otto Stackelberg) отримав наказ переправитися першим. Він сміливо діяв і уникнув втрат з нашою боку, тоді як багато ворогів залишилися там лежати. Біля берега ми знайшли близько 100 московітів, окрім тих, які лежали в заростях кущів і в інших місцях, багато хто з них відстав або заблукав. Ми провели ніч на відкритому лузі в лютий мороз і нам нічого було палити, окрім сіна, якого там вистачало. Пройшли 1 милю.

9 листопада. Грім прогрімів о другій годині дня, такого ніхто раніше не чув.

12 листопада. Переправилися через річку Сейм біля спаленого московітами міста Батурин (м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської обл.) і пішли далі на Crassenki (с. Красне Бахмацького р-ну Чернігівської обл.?). Пройшли 3 милі.

17 листопада. Рухалися повз Schmilu (?с. Сміле Роменського р-ну Сумської обл.). Стоїть погана погода. Пройшли 2 милі.

18 листопада. Пройшли повз Ромен (м. Ромни Сумської обл.) на Pudvarki (с. Подставки Липоводолинського р-ну Сумської обл.?). Хороші місця. Пройшли 2 милі.

19 листопада. Рухалися на Гадяч (м. Гадяч Полтавської обл.). Оскільки Його Величність Мазепа був з нами, ми увійшли до міста з литаврами і розгорнутими прапорами. Козаки теж були з нами. Тут є традиція, коли старійшини міста або села зустрічають і проводжають знатних людей з хлібом у руках. Ми пройшли 6 миль.

[Грудень 1708 р.]

9 грудня. Росіяни з'явилися біля Гадяча і до 18 грудня вони турбували нас нападами, особливо діставалося нашим фуражирам. Ніхто не міг відчувати себе у безпеці. Подійкували, що цар три рази особисто побував біля міста і оглянув його розташування. У них була можливість підготувати і провести напад на нас, але Господь не дав їм це зробити, оскільки наш Король прийшов сюди з більшою частиною нашого війська і захистив нас. Коли б не це, росіяни здолали б нас.

18 грудня. Вдень багато ворожого війська підійшло ще раз до Гадяча і мали серйозний намір атакувати нас, проте коли дізналися, що прибув Король, вони відійшли від міста і спалили передмістя, де були запаси фуражу. Ворог направив не менше ніж 30000 війська, щоб узяти місто, з них 25000 несли фашини (пучки хмизу для облогових робіт). Вони повикидали їх за півмилі від Гадяча, коли дізналися, що ми отримали

підкріплення. Тож, як ми можемо бачити, ворог мав серйозні наміри узяти місто 19 грудня. У цей напружений час ми (тобто Смоленський кавалерійський полк, Вестерботтенський піхотний полк і драгуни Шрайтерфельта) двічі готувалися відбивати атаку ворога. Стояв жакливий холод, багато хто відморозив обидві руки, ступні ніг, ніс. Цей сильний холод тривав 13 днів до нового 1709 року, коли ми нарешті відчули деяке потепління. Місцеве населення було неготове до виживання в таких умовах, вони казали, що такого холоду не було вже сто років. На нашу радість, допомога приспіла до 8 годин вечора.

23 грудня. О 12 годині дня ми вийшли з Гадяча разом з усіма полками його величності, що там знаходилися. Два полки залишили охороняти наш багаж, складений у Гадячі. Коли під вечір ми прибули до Веприка, там було 3000 росіян, які підпалили передмістя і намагалися зробити щось проти нашої гвардії, втім, це не завдало їй ніякої шкоди. Тут Його Величність зробив невелику зупинку і потім, уже у сутінках, ми відправилися до Плішивця (с. Плішивець Гадяцького р-ну Полтавської обл.). Був дуже сильний холод, багато хто замерз і залишився назавжди сидіти в глибокому снігу, притиснувши до себе мушкет. Багато з тих, у кого раніше все було в порядку і які пройшли багато битв, стали інвалідами на все життя. Ми не знали, що можуть бути такі морози. Не менше 111 чоловік із Смоленського полку обморозились цього дня і вночі. Більшість із них втратили кілька пальців на руках і ногах. Багатьом відрізали і руки, і ноги, і це було страшною Божою карою. Можна подумати, а як же інші полки; проте нікому не вдалося уникнути тяжких наслідків такого страшного холоду. У вже згаданому селі Плішивець у нас були настільки погані різдвяні свята, що гірших і не згадаєш. Коли ще таке було, щоб лежати на страшному морозі просто неба і пити воду, це вже занадто!

29 грудня. Разом з 4 іншими полками нас відправили на марш до Polevka (Павлівка? с. Велика Павлівка Зіньківського р-ну Полтавської обл.). Хоча ми 23 числа цього місяця вже проходили повз Веприк (с. Веприк Гадяцького р-н. Полтавської обл.), проте інші прийшли сюди після нас, узяли місто в облогу і були там доти, доки воно не було зруйноване. Ми пройшли 3 милі.

30 грудня. Рухалися на Зіньків (м. Зіньків Полтавської обл.), де не було росіян, а тільки місцеві жителі й козаки, які не хотіли пускати нас у місто. Вони протримали нас перед зачищеною брамою до 5 години ранку 31 грудня. Між тим наш командир – полковник Ранкен (Rancken) поговорив з тим, хто був головним в місті, і рішуче зажадав капітулювати. Проте головний серед козаків не дав себе розжалобити і сказав, що вони битимуться до останньої людини і таке інше. Ми пройшли цього дня півмилі.

31 грудня. Прибув Його Королівська Величність особистою персоною з гвардією, з іншими полками і артилерією. Коли козаки це побачили, вони злякалися і о 5 годині ранку здали місто, за що усі вони отримали королівське помилування. У цьому місті ми завершили страхітливий 1708 рік. Господь Бог поліпшив наше становище у кінці року!!

Впродовж року ми провели на марші 110 днів і пройшли 257 і $\frac{3}{4}$ милі (близько 2570 км. – О.Б.)

Рік 1709 від Різдва Христового

[Січень 1709 р.]

7 січня. 7 січня Його Величність почав штурм міста Веприк, під час якого ми зазнали великих втрат. Ми не могли узяти фортецю до 10 години вечора, коли комендант здався на милість переможців. Росіян у гарнізоні фортеці було тільки півтори тисячі, але це без цілої купи місцевих козаків, які нанесли нам великих втрат. Билися навіть жінки і діти, які виливали окріп і гарячу кашу на голови тих, хто ліз на вал. Під час штурму загинули три хоробрі полковники: Якоб Сперлінг (Jakob Sperling), його брат Каспер Сперлінг (Casper Sperling) і Фріцки (Georg Fredrik de Friezsky) з Уппландського піхотного полку.

19 січня. О 8 годині ранку полковник Дюкер (Carl Gustaf Dücker) був відправлений з 2000 вершниками для атаки на 5000 росіян, які знаходилися в місті Грунь (с. Грунь Охтирського р-ну Сумської обл.) в 2 милях від Зінькова. Він убив 300 московитів, з нашого боку втрат не було.

28 січня. О 10 годині ранку 6 кавалерійських полків були відправлені до Опішні (сmt Опішня Зіньківського району Полтавської обл.). З ними відправився і Його Величність. О 8 годині ранку ми прибули до міста, де супротивник уже вишикувався у бойові порядки, тому Його Королівська Величність наказав генерал-майорові Гамільтону (Hugo Johan Hamilton), поквалити полки, після чого вони погнали коней учвал. Проте королю не вистачило терпіння чекати усі полки, які його супроводжували. Він узяв три перші полки, що прибули, а саме: драгунські полки Таубе (Gustaf Adam Taube), Дюкера (Carl Gustaf Dücker) і Смоленський кавалерійський полк, після чого з розгорнутими прапорами і стандартами почав наступати на ворога, який при цьому відступив. Ми не могли продовжувати переслідування, оскільки наші коні йшли день і ніч по глибокому снігу і втомилися від довгого переходу, а коні ворога були свіжі. Проте наші волохи і люди Мазепи переслідували ворога, доки той не вийшов на рівнину під містом і приготувався захищатися. Оскільки супротивник також довгий час готувався до атаки на наших волохів і кілька рот драгунського полку Таубе, король наказав, щоб усі, хто знаходився в місті (вони думали, що нас там багато), швидко йшли за ним (?). Ми негайно виконали наказ і як тільки могли швидко понеслися на поле, де ворог уже вишикувався для битви. Ескадрони не стали чекати решти і почали битву, а потім до нас приєдналися інші. Це підкріплення принесло такий результат: 500 росіян залишилися лежати на полі, а з наших не загинув ніхто. Крім того, ми узяли 53 полонеників. У цих місцях є висока піщана гора, що рідко можна побачити в Україні 4(?)

30 січня. Рухалися на Котельву (сmt Котельва Полтавської обл.), де ми відпочивали тільки до першої години ночі, оскільки хотіли напасти на ворога там, де він тоді знаходився, проте він відійшов за годину або дві до того, як ми прийшли туди. Після нашого відходу з Опішні, там залишилися 53 полонених росіян, яких охороняли 50 наших людей. Усі вони, після того, як супротивник дізнався, що ми звідти пішли, що наших там залишилося зовсім мало, були або вбиті, або захоплені у полон. Ми пройшли 2 милі.

[Лютий 1709 р.]

9 лютого. Рухалися на Хотза (?), де ми вбили 150 росіян. У цьому місці починається Росія. Пройшли 2 кілометри.

11 лютого. Рухалися на Краснокутськ (сmt Краснокутськ Харківської обл.). Сьогодні була битва під Городнім (с. Городне Краснокутського р-ну Харківської обл.), де Смоленська кавалерія зазнала важких втрат: ми втратили вбитими 95 чоловік, супротивник захопив 2 штандарти і пару литавр. Такі ось справи. Коли ми пройшли повз Краснокутськ, ворог розташувався на полі; у нас були Смоленський полк з драбантами і кілька рот полку Таубе, які вишикувалися і почали атакувати. Проте, як тільки ми наблизилися до ворожих військ, вони відійшли до Городнього, де було болото і де перебував у засідці цілий ворожий корпус. Врешті-решт ми пішли за ворогом з усім своїм військом. Неможливо уявити собі, як вони зуміли сховати таку кількість людей. Сталося так, що коли ми безтурботно переслідували ворога по лісу, по нас відкрили вогонь, залп за залпом, так що нам довелося скакати (утікати. – **О.Б.**) так швидко, як тільки могли. Коли супротивник це побачив, він почав переслідувати Смоленський полк і вбив 95 чоловік, які відступали. Я поховав їх і ще двох на тому ж місці, де вони загинули. Це сталося на нашому правому фланзі. На лівому фланзі, де знаходилися король і драбанти, становище було не краще. Ми пройшли 4 милі.

12 лютого. Рухалися на Мурафу (с. Мурафа Краснокутського р-ну Харківської обл.), красиве місто. Пройшли 1 милю.

13 лютого. Переправилися через річку Мерчик і пішли на Коломак (сmt Коломак Харківської обл.).

15 лютого. Йшли на Колонтаїв (с. Колонтаїв Краснокутського р-ну Харківської обл.), де 9 чоловік з роти повіту Естра (Смоленський кавалерійський полк. – **О.Б.**) потонули в річці Мерла. (13 лютого 1709 р. почалася сильна відлига, що її супроводжували зливи з грозою. Багато річок, що не звільнилися від криги, повиходили з берегів. – **О.Б.**) Пройшли 2 милі.

16 лютого. Рухалися на Рубльовку (с. Велика Рубльовка Полтавської обл.). Пройшли півтори милі.

17 лютого. Переправилися через Ворсклу і пішли на Опішню. Це був дуже важкий перехід, ми пройшли 1 милю.

20 лютого. Рухалися на Будища (с. Великі Будища Диканьського р-ну Полтавської обл.). Пройшли півтори милі.

3 березня. Рухалися на Жуки (с. Жуки Полтавського р-ну Полтавської обл.) біля Полтави.

25 березня. Відспівував гідного ротмістра Герхарда Вільгельма фон Кока (Gerhard Vilhelm von Kock). Послання до Римлян Святого Апостола Павла 8: 33, 34:

Хто висуне звинувачення проти Божих обраних?
Сам Бог оголошує їх праведними.
Хто засудить? Ісус Христос, що помер, а вірніше
воскреслий з мертвих, який сидить по
праву руку від Бога, – він клопоче за нас.

[Квітень 1709 р.]

12 квітня. Мене відправили на справу з генерал-майором Крузе (Carl Gustaf Kruse), у якого було 3000 чоловік шведської кавалерії, 4000 запорожців, з яких 3000 були піхотинцями. Ми пройшли повз Старі Санжари (с. Старі Санжари Новосанжарського р-ну Полтавської обл.) і надвечір були у Нових Санжарах (сміт Нові Санжари Новосанжарського р-ну Полтавської обл.), де відразу переправилися через Ворсклу і всю ніч йшли по рівнинній і пустинній місцевості. О 10 годині ранку ми були біля Сокилки (с. Правобережна Сокилка Кобеляцького р-ну Полтавської обл.), де стояв генерал Ренне (Carl Ewald von Rönne) з 4000 чоловік. Ми могли їх узяти як рибу в невід, проте через те, що 18 ескадронів разом з піхотою запорожців було відправлено для захисту нашого тилу, ворог, який не знав про наше прибуття, отримав час на те, щоб знищити нас. Тепер у нього не було іншого виходу, окрім як прориватися через нас, оскільки він був затиснутий між нами і річкою Ворсклою. Він це зробив без особливих зусиль, оскільки ми вважали, що нас набагато більше і у нас на правому фланзі був великий пролом (?). Ворог усіма своїми силами увійшов до цього пролому і вдарив у тил нашому лівому флангу, на якому знаходилися драгуни полку Альфенделя (Heinrich Otto von Albedyll). Велика частина їх загинула. Ті, хто захищали наші тили, не змогли швидко прийти на допомогу, оскільки знаходилися за півмилі від нас (≈ 5 км. – **О.Б.**) Коли ворог побачив їх, він відійшов, інакше він ще зробив би щось більше. Ми не наважилися залишатися там довго, оскільки ворог міг отримати підкріплення і повернутися назад. Ми швидко відступили назад, бо недооцінили сили ворога, крім того, ще була загроза, що він зруйнує міст у Нових Санжарах, бо нікого з наших там не було.

Якби він зробив так (тобто спалив міст через Ворсклу. – **О.Б.**), то небагато з нас повернулися б назад. Проте все ж калмики тут побували і спалили передмістя (Старих Санжар. – **О.Б.**). Мосту вони не чіпали і не напали на нас там. Ця вилазка була нетривалою, але все це було досить прикро і неприємно. За ці два дні і ніч ми пройшли не менш ніж 18 миль без жодної травинки для коней. Назад ми йшли повз Кобеляки (м. Кобеляки Полтавської обл.) і Вірка(?), що були праворуч від нас.

23 квітня. Відправилися на допомогу колоні генерал-майора Крейца до Koture(?). Пройшли 2 милі.

25 квітня. Повернулися назад до Жуків. Пройшли 2 милі.

У середині квітня почалася облога Полтави. Коли б не Божа воля, цього ніколи б не сталося(?).

[Травень 1709 р.]

8 травня. З Жуків вийшли на поле, розташоване поруч.

10 травня. Рухалися до Будищ (с. Великі Будища Диканьського р-ну Полтавської обл.). Пройшли півмилі.

Весь цей час ворог постійно нападав з фортеці та інших місць на наших, які рили облогові траншеї.

[Червень 1709 р.]

15 червня. Цього дня був напад на колону генерал-майора Крузе в Старих Санжарах. Ворог напав несподівано і наніс важкі втрати Південносконському і Третьочерговому полкам [4], а також пограбував їхнє майно і полкові каси. Де наша охорона?

16 червня. Московіти перейшли на наш берег (Ворскли. – **О.Б.**) і побудували за ніч 6 великих шанців з бруствером, що вони завжди роблять для підвищення безпеки, втім вони досі порожні. Шведи ж навпаки мають звичай не використовувати вали і шанці, а битися у відкритому полі, що доки їм краще вдавалося, хоча й не завжди.

17 червня. Нас підняли по тривозі і ми розгорнулися у бойові порядки навпроти ворожих шанців, але далі цього справа не дійшла. Було б краще, якби ми атакували ворога. Того ж самого дня Його Королівська Величність був поранений у ногу біля Полтави, що є дуже великою втратою для нас.

19 червня. Ми пройшли чверть милі й усією армією підійшли до Полтави.

20 червня. Була тривога (атака ворога. – **О.Б.**) під час недільної служби. Ми відігнали ворога до його редутів.

22 червня. Ми склали наше майно в одному місці, після чого усією армією вишикувалися у бойовий порядок. Прибув татарський посланець.

24 червня. Ми відправилися до Рибців (с. Рибці з 1988 р. входить до складу Полтави), де у нас були запаси фуражу. Пройшли півмилі. Увесь цей день був дуже сумний. Нам немає спокою ні вдень, ні вночі. Крім того, у нас мало харчів і дошкуляє сильна спека. Коли всі ці труднощі додаються одна до одної, багатьом хочеться забратися якомога далі звідси або закопатися глибоко в землю. Незабаром багато хто буде в землі, але ще більше опиниться в чужій країні, де розмовляють мовою, яку вони не знають.

28 червня. Сталася невдача для нас битва під Полтавою, в якій усе відбувалося наступним чином:

Росіяни наступали зі своїх редутів біля Полтави з метою з'єднатися з оточеним гарнізоном фортеці і допомогти їм. Король вирішив завадити цьому плану і тому наказав усім приготуватися до битви; вийшла уся армія без 7 полків, які відправилися прикривати наш табір і обоз. Ранком цього дня ми були біля ворожих редутів, коли вони ударили підйом. Як тільки трьома гарматними пострілами подали сигнал тривоги, на сполох забили й барабани. Відразу після цього на редуті, що їх прикривав цілий ворожий корпус, почала наступ наша кавалерія (спочатку драбанти), за ними Смоландський полк, Лейб-драгунський полк і так далі. Атака кавалерії була такою, що ворогові довелося покинути редуті і перейти до інших редутів. Тоді наші посилили натиск і гнали ворога через усі редуті, незважаючи на жакливий вогонь і гарматну стрілянину, хоча у нас з собою не було жодної гармати. Усе це було добре зроблено без яких-небудь відчутних втрат з нашого боку. Коли нарешті ми прогнали ворожу кавалерію з того вигідного місця на поле, яке вона займала, Його Королівська Величність присів на полі зі своїми людьми і знаходився там деякий час, поки ворог не зрозумів, що у нього є можливість оцінити, наскільки ми сильні (тоді як насправді нас була зменшка в порівнянні з великою силою ворога). Тим часом ворог просунув свою піхоту ліворуч від нас і почав справжню битву, маючи не менше 107 гармат, тоді як у нас їх не було. Ворожа кавалерія пішла праворуч, так що ми мали ворожу піхоту перед собою, а його кавалерія була позаду нас. Тож до нас прийшов великий невід, щоб ловити маленьку рибку... У нас була можливість відійти з цього відкритого місця, проте ми продовжували стояти там, де було досить тісно і багато кущів.

Дехто казав, що фельдмаршал Реншильд (Carl Gustaf Rehnskiöld) має сказати Його Королівській Високості, що буде краще, якщо ми відступимо з поля, і що нам потрібні гармати. Проте, незважаючи на все це, ми пішли на ворожу піхоту і наблизилися до неї так близько, що могли бачити очі один одного. Тоді ворожі гармати відкрили жакливий вогонь, їхня піхота теж зробила багато залпів. Гвардія наша понесла великі втрати від одного тільки гарматного залпу ще до того, як пролунали наступні залпи. Така ж доля спіткала й інші піхотні полки і перш ніж вони побачили, хто і де б'ється, настала конфузія (поразка. – **О.Б.**). Коли нашу піхоту відтіснили, кавалерія просто нічого не могла вчинити і продовжувала відступати через ліс по той бік дороги на Будиші. Наші й інші кавалеристи вимушені були йти по болоту, оскільки міст через великий яр був дуже вузьким. І потім почалася повна конфузія; хоча генерал-майор Лагеркруна

(Anders Lagercrona) і наказав, щоб усі розташувалися перед селом, яке знаходилося на полі бою, нічого вже не могло допомогти; ескадрони відкочувалися один за одним. Під час битви можна було помітити, що шведи – хороші вояки, але якщо вони почали відступати або навіть бігти (з поля бою. – **О.Б.**), їх уже ніщо не зупинить. Ніхто не знав, куди йти, проте усі повернули у бік нашого табору (с. Пушкарівка. – **О.Б.**) – туди, де була наша артилерія і де усі ми зберемося разом.

[На полях] Граф Піпер (Karl Piper), фельдмаршал Реншильд, генерал-майор Стакельберг, генерал-майор Роос (Carl Gustav Roos), радник Хермелин та ін. потрапили в полон під час битви.

Оскільки король був поранений у ногу, він весь день з ранку до вечора, а також під час невдалої битви, переміщався на ношах, що їх везли коні. Нам було сумно від того, що у короля не було іншої думки, окрім тієї, що він також має бути в полоні. З Божою допомогою він дістався верхи до обозу. Пізніше росіяни підтвердили, що в останній битві вони дали 7 залпів з 107 гармат, що було жахливо, оскільки вогонь був такий сильний, що ніхто не був упевнений, що уціліє. Я не можу приховати від моїх нащадків, що піддавався великій небезпеці в 4 битвах: перший раз – у битві під Головчиним 4 липня 1708 року, де я майже осліп (див. бойові дії за 1708 рік), другий раз – у битві біля Городнього 11 лютого 1709 року, третій раз – під час битви у складі загону генерал-майора Крузе, де я був за крок від загибелі або полону, і зараз – у четвертий раз – у цій Полтавській баталії. У цій битві я разом з магістром Магнусом Ауривілліусом (Magnus Aurivillius) [5] опинилися трохи позаду і повинні були пройти два великі редути, коли гармати почали стріляти ядрами і картечю; ще були залпи мушкетів і стояв такий гуркіт, що волосся ставало дибки. Усе це було так жахливо, що й описати неможливо. Люди сліпнули і були в шоці, кулі і ядра літали, як град над головою. У такій ситуації краще за все було передати своє життя в руки Творця, оскільки те, що робили люди, не давало жодного шансу на порятунок. Проте Господь врятував мене з цього бруду.

Коли ми вже близько години або двох стояли біля нашого обозу і чекали, що зробить ворог, Його Королівська Величність наказав обозу і артилерії рушати до Нових Санжар. Там знаходився підполковник Сільвергельм (Göran Silfverhielm) з кількома сотнями солдатів. Після того, як ми відправилися, ми нічого про наших ворогів не чули і йшли весь день до Нових Санжар з обозом і усім іншим. Пройшли 4 милі.

29 червня. Рухалися до Дніпра біля Переволочної. Пройшли 6 миль.

30 червня. Його Королівська Величність переправився через Дніпро разом з драбантами; Його Світлість Мазепа з прислугою також переправився разом із каретами. У цьому місці Дніпро досить широкий, і нам бракувало засобів для переправи, щоб потрапити на інший берег. Ймовірно, що там було трохи човнів, але для такої кількості людей це було ніщо. Цих човнів вистачило тільки для великих і знатних панів, які переправилися на інший берег. Переправитися верхи на коні було неможливо; багатьох, кого спокусила ця ідея, поглинула річка. У воді було багато коней. Коли бачиш те, що відбувається навкруги, тоді ти і багато інших обирають, що краще – залишитися (на березі. – **О.Б.**) з надією або лізти у воду на свій страх і ризик. І навіть якщо комусь і вдасться з труднощами дістатися іншого берега, там він також не буде у безпеці через козаків і калмиків, і хто знає чи не буде там ще гірше. Крім того, на тому березі лежить велика і рівнинна пустеля, де ніяких поселень не буде миль на 30, а то й на всі 50.

Тим часом у людей з'являлися різні думки, проте ніхто не міг порадити, як запобігти величезній небезпеці. Щоб якось її зменшити, відправили генерал-майора Мейєрфельга (Johan August Mejerfelt) вирішити деякі питання з Його Царською Величністю, проте все було марно. Прийшов також наказ спалити увесь обоз. Піднявся галас і почалися безлади. Багатьом був нанесений великий збиток, оскільки вони відразу ж виконали наказ і дуже швидко спалили як свої вози, так і свої речі, іноді дуже цінні й важливі, які можна було б навантажити на коней. Незабаром після цього надійшла команда припинити палити майно. Тим офіцерам, хто виконували в цей час службові обов'язки, пощастило і їх майно залишилося незайманим. Я оберігав свій віз від Дніпра до Полтави, але коли ми здавалися в полон ворожому полку, він зник і більше я його не бачив. Для мене це була дуже велика втрата, оскільки я можу сказати, що серед усіх священників королівської армії у мене був найкращий багаж.

[Липень 1709 р.]

1 липня. Після виконання певних пунктів угоди нас узяли в полон. Ці пункти були наступні:

1. Офіцери і солдати можуть покинути свій табір з холодною і вогнепальною зброєю.
2. Гармати, ядра, кулі й порох відтепер належать Цареві.
3. Офіцери можуть залишити при собі шпаги і пістолі, як і все своє майно.
4. Майно штабних працівників, капеланів, фельдшерів і аудиторів ніхто не має право чіпати.
5. Унтер-офіцери повинні залишити свої мушкети.
6. Офіцери, капелани і ті, хто був при штабі, мають право вільного переміщення.

Нам здавалося, що якби ми вирішили битися з ворогом, ми б змогли здолати його, але де і як ми могли розгорнутися (у бойові порядки. – **О.Б.**) на цій вузькій дорозі, цього я не знаю. Наша позиція дозволяла отримати перемогу, і це було б хорошим завершенням битви.

[На полях] На описаних вище умовах здалися в полон біля Дніпра: граф Левенгаупт, генерал-майор Крейц (Carl Gustaf Creutz) і генерал-майор Крузе.

Усього цього зла можна було б уникнути, коли б не прокляті самовдоволення і величезна самовпевненість, які оволоділи шведами. І, звичайно ж, є ще певна ознака того, що коли самовдоволення і самовпевненість править країною і людьми, крах не змушує на себе довго чекати. Так що це шведське самовдоволення і самовпевненість стали певним знаком, якщо врахувати, що такої жакливої поразки ніколи не було в нашій історії. Ось так на землю свеїв прийшла велика скорбота і біда. Язичники говорили, що незначні дії ворога нічого не означають, важливо знати, чого він хоче, проте більшість шведів насилу погодяться з цим. Потім це стало певною ознакою великої катастрофи, коли у кінці вже не було а ні віри, а ні любові, а ні чесності у стосунках між людьми, які часто-густо ображали один одного. Але головне в усьому цьому диявольському кошмарі було те, що люди втратили страх Божий. Тому й розкидав їх Бог по чужій землі, щоб там вони пізнали Його, бо раніше вони не хотіли слухати Його голос.

Ми пройшли півмилі до Kislinka (с. Кишеньки Кобеляцького р-ну Полтавської обл.), де знаходився Цар, там ми зрозуміли, куди (у які умови. – **О.Б.**) ми потрапили.

3 липня. Рухалися до Кобеляк. Пройшли 4 милі.

4 липня. Рухалися до Старих Санжар. Пройшли 3 милі.

5 липня. Рухалися до Полтави. Пройшли 3 милі.

6 липня. Проходив спектакль (полонених шведів провели. – **О.Б.**) через Полтаву до шведських облогових траншей. Пройшли півмилі.

11 липня. Московіти салютували на честь перемоги 3 залпами з 106 гармат і 3 залпами з мушкетів піхоти.

14 липня. Йшли півмилі від Полтави до розташування полковника Нойтарда, який мене добре прийняв.

16 липня. Йшли 2 милі по полю.

17 липня. Йшли 3 милі до Рубльовки (с. Велика Рубльовка Котелевського р-ну Полтавської обл.).

19 липня. Пройшли півтори милі до Колонтаєва (с. Колонтаєв Краснокутського р-ну Харківської обл.).

20 липня. Пройшли 4 милі до Карліука (с.Копійки Великописаревського р-ну Сумської обл.).

21 липня. Пройшли 2 милі до Рябини (с. Рябина Великописаревського р-ну Сумської обл.).

22 липня. Пройшли 4 милі до Гайворона (с. Гайворон Бахмацького р-ну Чернігівської обл.).

23 липня. Пройшли 3 милі повз Kolzmin(?) на Борисов, де знаходиться новий маєток Шереметєва (Борис Петрович Шереметєв). З часом це буде красиве місто.

24 липня. Рухалися на Коропів. Там була межа між Московією і Україною.

[Серпень 1709 р.]

16 серпня. Переправилися через Paratva(?) біля Kak Sumina(?), в цьому місці знаходиться залізорудна копальня. Пройшли дві з половиною милі.

17 серпня. Рухалися до Varavof(?). Пройшли дві з половиною милі.

18 серпня. Перешли через Pachtra(Пахра?) і Jesna(Десна, притока Пахри?). Пройшли 3 милі.

19 серпня. Рухалися до Москви, пройшли 2 милі.

20 серпня. Здригнувся від феєрверку у фортеці (у Кремлі? – **О.Б.**).

21 серпня. Нас розпустили (розподілили по місцях проживання. – **О.Б.**).

24 серпня. Отримав квартиру у міщанина в Городній слободі [6], поряд з німецькою слободою.

26 серпня. Прикрий день (можливо, полонені отримали копію листа Карла XII до держради Швеції про поразку під Полтавою? – **О.Б.**).

Примітки.

1. Каролінами (від латинізованого імені Карл – *Carolus*) називали воїнів армії королів Швеції Карла XI і Карла XII.

2. Октавний формат – малий (кишеньковий) друкарський формат, при якому на друкарському листі розміщуються 8 сторінок (16 сторінок з урахуванням двостороннього друку).

3. Основними грошовими одиницями 1705 р. в Швеції були: 1 риксдалер (далер) = 4 маркам = 32 ере. **Каролін** (див. фото нижче) відповідав половині далера або 8 ере.

1 каролін 1713 року.

4. Индельта (від швед. *indelningsverket*) – система утримання армії і флоту, що існувала в Швеції впродовж XVII – XX ст., передбачала, що кожен льон (одиниця адміністративно-територіального поділу Швеції), після відходу одного солдата на війну, направляв другого до постійного полку, що служив для поповнення. Якщо і другий солдат ішов на війну, льон мав виставити нового рекрута. З цих рекрутів у разі потреби формували полки військового часу – так звані «**третьочергові полки**» (*tremanningsregement*). Ці полки зазвичай носили ім'я шефа (наприклад, Упландський третьочерговий піхотний полк, шефом якого впродовж 1700–1712 рр. був генерал Левенгаупт, мав назву «полк Левенгаупта»).

5. Магнус Аурівілліус (1673 – 1740) – головний проповідник при дворі короля Карла XII, його сповідник і глава польової консисторії.

6. Городня слобода (рос. Огородная слобода) знаходилася в Москві на території сучасного Басманного району. У слободі мешкали переважно городники, що постачали до царського двору різноманітні свіжі овочі й фрукти.

Переклад Олега Безверхнього
www.battle.poltava.ua